

Professor Harald Hegstad
Det teologiske Menighetsfakultet
harald.hegstad@mf.no

Finnes det en teologisk begrunnelse for kirkelig demokrati?

Innlegg ved konferansen ”Kirkelig demokrati og valgordninger”, Oslo 21. september 2007

Vi har på denne konferansen behandlet en rekke viktige aspekter ved tematikken ”kirkelig demokrati”. I den avsluttende sesjon reiser man så spørsmål om ”en teologisk begrunnelse”. Det kan være interessant å reflektere litt over den plass teologien er tenkt å spille i denne sammenheng. Skal teologien gi de endelige svar på de spørsmål som er reist tidligere i konferansen? Eller forventes det at man skal gi teologisk legitimasjon til det man er kommet fram til på annet grunnlag? Eller oppleves teologien fullstendig irrelevant når de viktige spørsmålene skal besluttes, men for syns skyld må man også la teologien komme til orde til sist? I så fall er det kanskje teologiens egen feil: Det den sier oppleves lite relevant og vanskelig å anvende. Dessuten blir teologene aldri enige, dersom én sier noe, er det ikke vanskelig å finne en annen som hevder det motsatte. Slik sett kan opplegget for denne sesjonen oppfattes som en type ”splitt-og-hersk-taktikk” i forhold til teologien, ved at man har invitert to teologer som man forventer vil representere ulike ståsteder og synspunkter.

Hvordan arrangørene har tenkt, vet jeg ikke, og de er antakelig ikke så ondsinnede som jeg har antydnet. Jeg tror likevel det kan være grunn innledningsvis til noen generelle kommentarer om teologiens rolle i forhold til den type spørsmål vi behandler på denne konferansen, nemlig spørsmålet om kirkelige ordninger og hvordan de skal praktiseres.

For det første vil jeg si at teologi absolutt bør spille en viktig rolle i slike samtaler. En av teologiens oppgaver er nettopp å forsøke å formulere hva det vil si å være kirke, hva som er kirkens grunnleggende identitet og oppdrag, i lys av den kristne tro på den treenige Gud. En slik kirkelig grunnlagsrefleksjon hører ikke bare hjemme på prekestolen på søndag, men hører også hjemme på menighetsrådsmøte eller i de kirkelige utredningskomiteer. Hva er det grunnleggende sett å være kirke? – Vi kan ikke utforme den kirkelige organisasjon og kirkelige arbeidsformer uten å ta med oss et slikt spørsmål på veien. Det stiller store krav både til teologer og andre – at teologi ikke bare blir et språk for de få, og dermed et maktspråk for bestemte grupper i kirken. Der teologien fungerer rett, skal den åpne opp for den felles samtale om vår felles identitet som kirke.

Når det er sagt, er det for det andre nødvendig å påpeke at det sjelden går noen direkte linje fra teologi til kirkerett og kirkelige ordninger. Forsøk på å etablere ”den bibelske menighetsordning” har sjelden vist seg særlig vellykkede. Den kristne kirke har til ulike tider benyttet seg av en rekke ulike organisatoriske former og ordninger. Som oftest har man funnet slike former og ordninger i samtiden, i andre sosiale organisasjoner. Så har man overtatt, men samtidig også tilpasset og omformet, i lys av den kristne tro og av kirkens egenart som kirke. Slik har man også utviklet nye former som igjen har hatt betydning for den generelle samfunnsutviklingen. Kirken er ikke noen isolert øy, heller ikke i vår tid. Kirken er en del av samfunnet omkring, men har samtidig også sin egenart, kirken er også annerledes.

Innenfor kirkerettslig litteratur opererer man gjerne med termen *rettsteologi*, til forskjell fra selve *kirkeretten*. Mens kirkeretten er de faktiske kirkelige rettsregler og ordninger, handler rettsteologi om relevante teologiske normer eller lærepunkter som kan bidra til å begrunne, belyse eller kritisere gjeldende kirkerett. Kirkeretten må nødvendigvis også ta hensyn til *andre* forhold enn de rent teologiske, herunder hva som i en aktuell historisk og kulturell kontekst fortøner seg som naturlig og formålstjenlig. Men man kan ikke se bort fra de teologiske normer, så sant man vil drive *kirkerett*!

Når det gjelder vårt tema, demokrati i kirken, er det klart at det ut fra hva som fremstår som naturlig og ønskelig i samfunnet ellers umiddelbart virker som en god idé å organisere kirken demokratisk. I vårt samfunn fremstår demokratiske idealer og demokratiske organisasjonsformer som svært ønskelige, både på det offentlige plan og innenfor rammen av ulike organisasjoner. Man blir belønnet når man fremstår som demokratisk, og straffet når man ikke gjør det. Den norske stat er rask med å påtale mangel på demokrati, enten det dreier seg om samarbeidende stater internasjonalt, eller det dreier seg om den norske statskirken. Når det gjelder kirken, har man jo fått beskjed om at manglende reelt demokrati er et avgjørende hinder for en fullt ut selvstendig kirke. I lys av slike omstendigheter har man vel ikke noe annet valg enn å si at man er for demokrati?

Jeg tror likevel ikke saken er så enkel. Når vi i dag drøfter hvordan vi kan videreutvikle det kirkelige demokratiet, så er det ikke bare for å gjøre staten til lags, eller at vi vil være demokratiske fordi alle andre er det, men fordi det faktisk fremstår som en god idé for kirken å være demokratisk. Jeg tror det er mulig å argumentere for dette teologisk, at det faktisk er i samsvar med hva vi tror det vil si å være kirke. Jeg tror det kan gis teologiske grunner for et kirkelig demokrati.

Samtidig er det nødvendig å gjøre mer enn å si at demokrati er bra. Teologien har også noe å bidra med når det gjelder å *kvalifisere* et kirkelig demokrati. For demokrati kan jo bety så mangt, og demokratiske organisasjoner kan bygges opp på mange forskjellige måter. Selv om kirken kan benytte seg av organisasjonsformer som er vanlig i samfunnet omkring, er det viktig å ikke overse at kirken er noe annet enn staten eller andre organisasjoner, med sin egenart. Når vi snakker om "kirkelig demokrati" er det viktig ikke bare å sette en strek under substantivet, demokrati, men også under adjektivet, kirkelig. Et demokrati i kirken må kvalifiseres som *kirkelig*.

Når vi diskuterer spørsmålet om demokrati i Den norske kirke, skjer det innenfor rammen av en *luthersk* teologi og kirkeforståelse. I mange andre kirkelige og teologiske tradisjoner vil spørsmålet om demokrati arte seg helt annerledes, og være lang mer problematisk. Det gjelder ikke minst Den katolske kirke som i langt større grad orienterer kirkeforståelsen ovenfra, i det kirkelige læreembetets myndighet til å styre kirken, gitt det av Gud gjennom en ubrutt suksessjon fra apostlenes dager. Med et slik utgangspunkt fortøner en demokratisk oppbygd kirkestruktur seg som en umulighet.

Også på protestantisk hold kan en finne liknende tenkemåter, bl.a. innenfor karismatisk orienterte menigheter. Her er det gjerne pastoren som oppfattes å ha sitt oppdrag direkte fra Gud selv, og fremstår som den autoritative leder. I den grad det finnes noe eldsteråd e.l. er det utpekt av pastoren, ikke av menighetsmedlemmene. En slik tenkemåte er gjerne blitt betegnet som "nyapostolisk", og man har argumentert for at slike menigheter både er mer bibelske og mer effektive enn menigheter preget av det menighetsdemokrati som har preget

de fleste protestantiske frikirker. Også i Norge har vi sett eksempler på slike menigheter, og også eksempler på at heller ikke et slikt system er konfliktfritt.

Innenfor rammen av teologi bestemt av den lutherske reformasjon fortøner dette seg annerledes. Én side ved reformasjonen var nettopp at den representerte en kritikk av tanken om en kirke ensidig styrt ovenfra. Der pavekirken påberopte seg et gudgitt oppdrag om å lede Guds folk, og at man ikke kunne være kirke uten å underkaste seg dette lederskap, hevdet Luther at kirken var fullt og helt til stede i den lokale menighet av døpte og troende mennesker. Mot tendensen til å gi en særlig prestestand en midlerrolle mellom Gud og mennesker, hevdet Luther at alle kristne ved dåpen var innviet til prester, med de plikter og rettigheter det innebar. I et kjent sitat sier han:

”For alt som er krøpet ut av dåpen, kan rose seg av allerede å være viet til prest, biskop og pave.” (Luther i *An der christlichen Adel* (1520))

Dette var i og for seg ikke noen original oppfinnelse fra Luthers side, han knytter an til sentrale nytestamentlige forestillinger, ikke minst fra Første Petersbrev.

”Vær selv levende steiner som bygges opp til et åndelig tempel! Bli et hellig presteskap, og bær fram åndelige offer som Gud gjerne tar imot, ved Jesus Kristus.” (1 Pet 2,5; jfr. v.9)

I den kristne menighet finnes det ikke et avsondret presteskap som har overtatt de gammeltestamentlige offerprestenes oppgave å formidle mellom Gud og mennesker, enhver kristen står direkte for Guds ansikt og i tjeneste for Gud, uten noen mellommann.

For Luther og reformasjonen ble dette utmyntet og videreført i det vi gjerne kaller læren om det allmenne prestedømme, eller kanskje vi gjør bedre i å kalle det alle døptes prestedømme eller alle troendes prestedømme. Poenget er jo ikke at dette er allment i den forstand at man har del i det fordi man er menneske, men fordi man har fått del i det gjennom dåpen og stadig holder fast på det gjennom troen. Det handler om en rett som gjelder dem som er døpt og som tror!

For reformasjonen var tanken om det allmenne prestedømme på den ene side viktig for å begrunne den enkelte kristnes åndelige verdighet, i forhold til Gud og til andre mennesker. Av og til stopper man der, og gjør det allmenne prestedømme til en begrunnelse for individuelle rettigheter og religiøs frihet. Da glemmer man at tanken om det allmenne prestedømme har en sterk kollektiv dimensjon: Det dreier seg om å høre til i et hellig *presteskap*. Dette presteskap er et annet begrep for det kristne fellesskapet, for menigheten. Som døpte kristne er vi satt inn i et fellesskap, og ordinert til en tjeneste i og for dette fellesskapet. Det allmenne prestedømme innebærer at ansvaret for menighetens liv tilhører hele fellesskapet og at hver enkelt kristen har del i dette ansvaret. Riktignok er det forskjellige *tjenester* i kirken, alle skal ikke gjøre det samme. Etter sitatet om at alle døpte er prest, biskop og pave, legger Luther til:

”En annen sak er at det naturligvis ikke passer seg at alle og enhver utøver et slikt embete. For ettersom vi alle er like mye prester, må ingen på eget initiativ stikke seg fram og gå i gang med å utøve det vi alle har samme myndighet til uten at vi har samtykket i det og valgt ham til det.”

Det er altså ikke alles oppgave å forkynne Ordet og forvalte sakramentene. Men de som gjør det, gjør det til fellesskapets beste og på fellesskapets vegne. Luther tenkte seg dermed at spørsmålet om hvem som skulle være prester var noe menigheten skulle være med å avgjøre, ikke noe som ble påtvunget menigheten utenfra. På samme måte skulle menigheten også

kunne avsette prester som ikke forkynte evangeliet rett. I et annet skrift noen år senere oppfordrer Luther menighetene til å avsette prester som ikke forkynte evangeliet rett, og velge sine egne, evangeliske prester. (At en kristen forsamling eller menighet har rett og makt til å bedømme enhver lære og til å kalle, innsette og avsette lærere, 1523)

Det betyr ikke at Luther tar til orde for et kirkelig demokrati i moderne forstand. I praksis ble det de som ellers var ledere i lokalsamfunnet som også tok ansvar i kirkelige saker. I byene var det byrådene som vedtok å innføre reformasjonen, ellers var det fyrstene. I skriftet *Til den kristne adel* oppfordrer Luther fyrstene nettopp til å ta et slikt ansvar og sørge for å gjennomføre de tiltak som den geistlighet hadde unnlatt. Det er i denne sammenheng viktig å peke på at Luther ikke henvender seg til fyrstene i kraft av at de er fyrster, men i kraft av at de er dømte kirkemedlemmer.

Resultatet av fyrstenes medvirkning ved innføringen av reformasjonen kjenner vi jo, nemlig statskirkesystemet. I Danmark/Norge representerer innføringen av reformasjonen etter en kongelig beslutning i 1536 begynnelsen på det statskirkesystemet vi nå diskuterer om vi skal avskaffe (selv om det har forandret seg svært i mellomtiden). Etter hvert kom imidlertid Luthers begrunnelse for å be om fyrstenes hjelp i bakgrunnen, og kongens styringsrett i kirken ble, i hvert fall fra eneveldets tid, begrunnet i kongens oppdrag som konge. Helt til omkring 1660 hadde norske menigheter selv kallsretten til sine prester, fra da av ble det overtatt av kongen.

Konsekvensen av læren om det allmenne prestedømme ble på reformasjonstiden altså at kongen tok ansvar for kirken. Den personlige kongemakt er forlenget historie i vårt samfunn. For oss er det naturlig at alle har noe å si når samfunnsspørsmålene skal avgjøres. Det moderne demokrati har utviklet redskaper for at dette skal skje: Dels gjennom et direkte demokrati som kommer til uttrykk ved allmenne valg, og en sjelden gang ved folkeavstemninger. Dels gjennom et indirekte demokrati, der valgte representanter tar de løpende avgjørelser i storting og kommunestyre, på velgernes vegne. Ved siden av slike formelle ordninger må en heller ikke glemme viktige betingelser for demokratiet, bl.a. muligheten for en fri debatt om samfunnsspørsmålene. Liknende demokratiske ordninger finner vi også i en rekke frivillige organisasjoner. Selv om det er forskjeller mellom foreningsdemokratiet og det politiske demokratiet, det også klare likhetstrekk.

På denne bakgrunn mener jeg at det i vår tid er svært naturlig i en luthersk kirke at læren om det allmenne prestedømme kommer til uttrykk i en kirkeordning som henter trekk fra det allmenne demokrati. Ja jeg vil si det så sterkt at jeg har vanskelig for å tenke meg en kirkeordning i en luthersk i vår tid uten demokrati. Det betyr ikke at jeg begrunner det kirkelige demokrati direkte ut av teologien: Læren om det allmenne prestedømme forblir en rettsteologisk norm, ikke en kirkerettslig. Men i vår tid må denne norm føre til demokrati i kirken. Demokratiske ordninger er det som best ivaretar sentrale teologiske anliggender om at enhver kristen har ansvar for kirkens felles liv, og at enhver døpt har muligheten for å la sin stemme høres. Jeg mener altså så absolutt at det finnes en teologisk begrunnelse for det kirkelige demokrati!

Her må det tilføyes at spørsmålet har kommet i en spesiell situasjon i og med at man er statskirke i en demokratisk stat. Det er jo ikke slik at et kirkelig demokrati erstatter den eneveldige konge. Kirkestyret er på sett og vis allerede demokratisert ved at kirken styres av en demokratisk stat. Det er et folkevalg storting som gir kirkelige lover og vedtar kirkelige budsjetter, og en regjering som støtter seg på et flertall i Stortinget som bl.a. utnevner

biskoper og proster. På tross av at vi fortsatt har en ordning med kirkelig statsråd, er denne form for demokratisk styring av kirken ikke uttrykk for noe *kirkelig* demokrati. Det er som samfunnsborgere, ikke som kirkemedlemmer, at vi avgir stemme ved valget, og det er slik politikerne får sitt mandat. Dessuten er det jo slik at en betydelig andel av de som stemmer ved de politiske valg ikke er kirkemedlemmer, og det samme gjelder de som velges. Den teologiske legitimitet som statskirkeordningen i kraft av det allmenne prestedømme kan ha hatt på reformasjonstiden, mangler den helt i en pluralistisk stat. Det er i dette perspektiv meningsløst å henvise til det politiske demokrati som en erstatning for det kirkelige, slik at det at demokratisk valgte politikere beholder makt over kirken skal kunne kompensere for et mangelfullt kirkelig demokrati. Det er mulig at det kirkelige demokrati er mangelfullt, men *det* er ikke noe grunnlag for å sette det til side. Politisk overstyring gjør kirken mindre demokratisk, ikke mer demokratisk – så lenge vi snakker om et kirkelig demokrati.

Spørsmålet om en teologisk begrunnelse for et kirkelig demokrati er imidlertid ikke fullstendig besvart bare ved å konstatere *at* det kirkelige demokrati kan begrunnes teologisk, vi må også spørre etter det kirkelige demokratis *egenart*. Vi må altså spørre hva som er spesielt ved det kirkelige demokrati. Å svare fullstendig på et slikt spørsmål er ikke mulig i denne sammenheng, men jeg vil kort peke på noen forhold som er viktig å diskutere i denne sammenheng:

1: Det politiske demokrati bygger på folkeviljen som den høyeste norm, samtidig som det har grunnleggende menneskerettigheter som verdigrunnlag. Det kirkelige demokratis grunnleggende normgrunnlag ligger i troen på den treenige Gud, slik den kommer til uttrykk i Bibel og bekjennelse. Satt på spissen er det kirkelige demokrati ikke innrettet på å fremme folkeviljen, men på å fremme Guds vilje. For noen kirker betyr dette at et kirkelig demokrati er umulig, og at Gud leder gjennom f.eks. biskopene. I et luthersk perspektiv er det like naturlig å tenke seg at Ånden også leder de enkelte kristne, og vi best finner Guds vilje gjennom å søke den i fellesskap. Men da må vi også søke Guds vilje, ikke bare en rekke andre gode formål. Denne binding kommer til uttrykk i Kirkelovens § 28 når det heter at de kirkelige møter og råd skal ”utføre sitt arbeid i lojalitet mot den evangelisk-lutherske lære”. I dette ligger det naturligvis en slags begrensning: Man bør ikke gjøre noe som strider mot læren. Men det kan også leses positivt: Rådenes arbeid skal handle om å spørre om hvordan Guds vilje kan realiseres i kirkens liv.

2: I en folkekirke varierer det sterkt i hvilken grad kirkemedlemmene identifiserer seg med kirkens læregrunnlag eller med den kristne tro i det hele. Det dreier seg her om et bredt spekter fra dem som bevisst tar avstand fra kristen tro (men likevel uten å melde seg ut) til de som i høy grad identifiserer seg med kirken og kristen tro, via et komplekst mønster av tvil og tro. Undersøkelser viser at de er de som i størst grad identifiserer seg med kirkens tro og deltar i kirkens gudstjenestelig, som tar del i det kirkelige demokrati. Det største potensialet for økt valgdeltakelse synes også å ligge i denne gruppen. Når man forsøker å få flere av kirkemedlemmene til å engasjere seg i det kirkelige demokrati, er det viktig at man ikke først og fremst henvender seg til dem som samfunnsborgere eller som kunder av et kirkelig tjenestetilbud, men nettopp som kirkemedlemmer, som døpte kristne, som oppfordres til å ta medansvar for det fellesskap de tilhører. Når en del kirkemedlemmer ikke ønsker å ta del i det kirkelige demokrati, kan dette ha sammenheng med en svak eller manglende identifikasjon med sin rolle som deltaker i det kirkelige fellesskap. I en slik situasjon kan ikke kirken nøye seg med å få folk til å stemme (uansett hvilke premisser det skjer på), men må arbeide med det som for mange er bakgrunnen for at de ikke stemmer: Den manglende opplevelse av tilhørighet og medansvar. En annen ting er at det i mange tilfelle har vist seg at selve det å

delta i det kirkelige demokrati, f.eks. ved å la seg velge inn i et menighetsråd, for mange har ført til større nærhet til tro og gudstjenestefellesskap.

3: Ifølge en luthersk kirkeforståelse er den grunnleggende enhet i kirken den lokale menighet, dvs. de mennesker som sokner til det samme fellesskap rundt ord og sakrament. Samtidig hører menighetene sammen i et større kirkelig fellesskap i bispedømme og nasjonalkirke, men dette er størrelser som har sin fremste berettigelse ved å stå i menighetenes tjeneste. I det allmenne politiske demokrati er perspektivet gjerne det motsatte: Det er det nasjonale nivået som er det viktigste, noe som bl.a. kommer til uttrykk ved at alle stemmer direkte på sine representanter i nasjonalforsamlingen. Analogien til det borgerlige demokrati kan lett føre til liknende forestillinger også i kirken, nemlig at det er det som foregår i kirkemøtet og andre topporganer som er det viktigste. Forslaget om å innføre direktevalg på kirkemøtet er et forslag som *kan* trekke i en slik retning. Her er det viktig å fastholde at det primære sted der kirkens liv kommer til uttrykk, er i menighetens samling om ord og sakrament. Kirken er ikke en hvilken som helst virksomhet som kan organiseres på hvilket som helst nivå, slik det f.eks. gjelder offentlig tjenesteyting. Kirke er først og fremst gudstjenestefeirende menighet. Det må også få konsekvenser for det kirkelige demokrati, bl.a. ved å bevare dets grunnleggende forankring i den lokale menighet.

4: Å bli valgt inn i menighetsråd eller andre kirkelige råd er å gjøre en tjeneste på vegne av og på oppdrag av det fellesskap man tilhører – på vegne av det allmenne prestedømme. Ved siden av denne type tjenester finnes imidlertid også andre former for tjenester. For Luthers del var det særlig prestatjenesten han var opptatt av, som en tjeneste som kirken er helt avhengig av for å være kirke. Ingen diskusjon omkring det kirkelige demokrati kommer derfor utenom en refleksjon omkring det som gjerne har blitt betegnet som forholdet mellom ”embete og råd”. Også prestatjenesten handler på oppdrag fra det allmenne prestedømme og på det allmenne prestedømmes vegne, men har samtidig et annet oppdrag enn rådene. Oppdraget er også overdratt på en annen måte: Gjennom en særlig innvielse (ordinasjonen) har man fått en særlig fullmakt og tatt på seg en særlig forpliktelse. Siden reformasjonen er det kommet andre tjenester til ved siden av prestatjenesten, og liknende ting kan sies om disse tjenestene, uten at jeg dermed vil gå inn på hele de embetsteologiske problematikken. Med et særlig oppdrag kan presten ikke reduseres til en funksjonær for menighetsrådet. Som den som har et særlig ansvar for å forkynne Guds ord til menigheten, er presten avhengig av en relativ frihet i utøvelsen av sin tjeneste. Men også prestatjenesten er en del av et fellesskap av tjenester, og kan derfor ikke handle på egen hånd, aller minst uavhengig av det styringsansvar som de demokratisk valgte kirkelige organer har. Så snart det er mulig, bør dagens doble struktur med to virksomhetsområder, den geistlige virksomhet og rådenes virksomhet, bli til én virksomhet, med de lokale rådene som styringsorgan for den samlede virksomheten.

Konklusjon: Det er fullt mulig å gi det kirkelige demokrati en teologisk begrunnelse. En slik begrunnelse kan imidlertid ikke bare være en legitimering av de ordninger man setter i verk ut fra andre typer overveielser, men må også bidra til spørsmålet om *hvordan* demokratiet i kirken skal se ut, hva som kvalifiserer det som et *kirkelig* demokrati. Det er en samtale vi etter mitt skjønn bare er ved begynnelsen av.